

Zapiski bibliograficzne

ZIEMIE ZACHODNIE

Dzieło narodu. Rocznik Ziem Zachodnich i Północnych 1964. Towarzystwo Rozwoju Ziem Zachodnich 1964, s. 363.

Piąty z kolei tom rocznika informacyjnego, poświęcony tematyce Ziem Zachodnich oraz problematyce niemieckiej i stosunków polsko-niemieckich. Na ten obszerny tom składają się artykuły syntetycznie przedstawiające przemiany w dziedzinie świadomości społecznej oraz rozwój gospodarczy Polski Ludowej w okresie mijającego 20-lecia (E. Męclewski), wielowiekowe dążenia narodu polskiego do odzyskania pradawnych ziem piastowskich (J. Izydorczyk), procesy społeczne na ZZ (P. Rybicki), rozwój ruchu regionalnego (A. Kania), pozycję zjednoczonego Śląska w organizmie gospodarczym Polski (J. Kokot), życie i twórczość J. Lompy (Z. Bednorz), sytuację rolnictwa na ZZ przed 1945 r. (K. Makohoński) oraz w okresie Polski Ludowej (J. Okuniewski), elektryfikację wsi, współpracę Polski z NRD (H. Brodzka), polemiki nauki NRD z *Ostforschung* (R. Goguel), tradycje przyjaźni niemiecko-polskiej (C. Pilichowski). Część informacyjna zawiera alfabetyczne zestawienia dawnych i obecnych nazw Śląska, zakładów przemysłowych na ZZ, Państwowych Gospodarstw Rolnych, słownik niemieckiego imperializmu, zestawienia miejsc zagłady w Polsce, sprawozdania z działalności Rady Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa oraz Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich w r. 1963.

JAN WAGNER: *Raport z Ziem Zachodnich. Polemiki z publikacjami niemieckiej prasy rewizjonistycznej na temat polskich Ziem Zachodnich i Pół-*

nocnych. Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1963, s. 199.

Zbiór polemicznych reportaży publikowanych w latach 1961–63 na łamach „Słowa Powszechnego”. Powstały one w wyniku konfrontacji artykułów informujących o sytuacji gospodarczej, demograficznej i kulturalnej polskich miast i wsi na Ziemiach Zachodnich, ogłaszanych w rewizjonistycznej prasie zachodnioniemieckiej, z rzeczywistością. Zestawienia te odsłaniają pewien schemat „reportaży z Polski” oraz bardzo dobitnie demaskują metody propagandy zachodnioniemieckiej skierowanej przeciwko polskości Ziem Zachodnich (od pozornego, specyficznego obiektywizmu poprzez przemilczenia i podawania półprawd do zwykłych fałszerstw).

TADEUSZ ZIMECKI: *Aleją Dobrej Nadziei. Reportaże.* Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1963, s. 159.

Tom reportaży ze wsi, miasteczek i miast Nadodrza, Dolnego Śląska, Warmii i Mazur, wybrzeża (m. in. z Głogowa, Kostrzyna, Sławy Śląskiej, Gorzowa, Woryty, Wałbrzycha, Szczecina, Gdańska-Gdyni). Tematem zbioru jest — najogólniej ujmując — odbudowa i rozwój gospodarczy, społeczny i kulturalny Ziem Zachodnich. Autor przedstawia głównie współczesną sytuację opisywanych miejscowości i ich mieszkańców, bardzo skrótowo i oszczędnie wprowadzając wydarzenia z dalszej i bliższej przeszłości.

MELCHIOR WAŃKOWICZ: *Walczący Gryf.* „Czytelnik”. Warszawa 1963, s. 337.

W sposobie ujęcia i geograficznym umiejscowieniu tematu książka ta jest

niejako kontynuacją znanego szeroko reportażu tegoż autora pt. *Na tropach Smętka*. W *Walczącym Gryfie* Wańkowicz przedstawił dzieje ziemi gdańskiej od X w. do 1960 r. Jest to historia ujęta poprzez koleje walk polskości z niemczyzną (tytuły poszczególnych rozdziałów: *Na słowiańskiej łodydze*, *Zmagania*, *Ciemność i błyski*, *Brzask*, *Polska wróciła*, *Kikuty*, *Twierdzą nam będzie każdy próg*, *Odwet teutoński*, *Szarpanie krat*, *I znów się zrosła ta ziemia*).

Do książki Wańkowicz włączył fragmenty swoich wcześniejszych prac (*Na tropach Smętka*, reportaż o Gdyni z 1937 r., *Sztajeta*, *Westerplatte*), wyimki z utworów Żeromskiego (*Wiatr od morza*), Fenikowskiego, Necla, Nałkowskiej i in. Tom zamyka kalendarzyk ważniejszych wydarzeń na Pomorzu Gdańskim (oprac. T. Bolduan). Książka, powstała z inicjatywy TRZZ, opatrzona licznymi ilustracjami, wydana bardzo starannie.

„PRZEGLĄD ZACHODNIO-POMORSKI” zeszyt 6/1963. Instytut Zachodnio-Pomorski, Szczecin 1963, s. 163.

W pierwszym z opublikowanych artykułów J. Stanielewicz ogólnie charakteryzuje przebieg walki o ziemię we wschodnich powiatach Pomorza Zachodniego w latach 1918—1939, szczegółowiej zaś przedstawia — m. in. na podstawie źródeł archiwalnych z WAP w Szczecinie — formy likwidacji polskiej własności ziemskiej w okresie II wojny światowej (do końca 1941 r.). W następnym szkicu J. Pertek omawia przygotowania i udział *Kriegsmarine* w napaści na Polskę, szczegółowiej charakteryzując zadania niemieckiej floty wojennej w ramach „Fall Weiss”, siły polskie i niemieckie biorące udział w działaniach na Bałtyku w r. 1939. W kolejnych dwóch artykułach: F. Gronowski analizuje aktualny stan i perspektywy rozwoju żeglugi śródlądowej jako środka obsługi zespołu portowego Szczecin—Świnoujście, zaś J. Rutkowski omawia zagadnienie ekspansji kapitału zachodnoniemieckiego za granicę. W dziale „Materiałów” Z. Borzycki przedstawia działalność ZWM na Pomorzu Zachod-

nim (od czerwca 1945 do lipca 1948), T. Białecki — organizację sieci bibliotek publicznych woj. szczecińskiego oraz strukturę księgozbiorów w latach 1945—1962, S. Rychlik pisze o działalności jednostek gospodarki komunalnej Szczecina (w latach 1961—1963). Numer zamykają recenzje oraz bibliografia woj. szczecińskiego z zakresu problematyki przestrzenno-geograficznej (oprac. H. Orlińska).

K. i J. PILCHOWIE: *Zabytki Dolnego Śląska*. Prezydium WRN we Wrocławiu, Wydział Kultury. Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo. Wrocław — Warszawa — Kraków 1962, s. 207, ilustracje.

Publikacja ta składa się z dwóch, objętościowo różnych, części. Część I — to krótkie charakterystyki obiektów i zespołów zabytkowych znajdujących się w ponad 350 miejscowościach Dolnego Śląska. Układ alfabetyczny nadaje książce charakter swego rodzaju słownika. Część II zawiera 262 zdjęcia, szkice, plany omawianych obiektów i miejscowości.

Zestawił: W. T.

NIEMCY

Niemcy w okresie I wojny światowej

MICHAEL FREUND: *Bethmann-Hollweg, der Hitler des Jahres 1914?* „Frankfurter Allgemeine Zeitung” nr 74 z 28 III 1964.

Autor, profesor historii i polityki na Uniwersytecie w Kilonii, polemizuje z tezami głośnej książki prof. Fritza Fischera pt. *Der Griff nach der Weltmacht*. Praca ta spotkała się z gwałtownymi sprzeciwami konserwatywnych i nacjonalistycznych historyków zachodnoniemieckich. Przykładem tego może być także wystąpienie prof. Freunda, który np. twierdzi, że dążenia do panowania nad światem były tylko konsekwencją blokady Niemiec. Innymi słowy, Freund zrzuca odpowiedzialność za wysunięcie przez Niemcy rozległych celów wojen-

nych na W. Brytanię, która prowadząc wojnę „ośmieliła” się przeprowadzić blokadę niemieckich wybrzeży. Freund w ogóle bagatelizuje problem niemieckich celów wojennych w okresie I wojny światowej. Podkreśla mianowicie, iż wszystkie plany wojenne były tylko wynikiem nadgorliwości urzędników *Auswärtiges Amt* i nie miały żadnego praktycznego znaczenia. Nie dodaje jednak, że wytyczone cele wojenne nie miały żadnego znaczenia tylko i wyłącznie na skutek przegranej wojny. Natomiast w wypadku jej wygrania znaczenie praktyczne tych planów byłoby bardzo istotne. Świadczą o tym warunki, na jakich podpisano pokój w Brześciu Litewskim i Bukareszcie.

Niemcy w okresie Republiki Weimarskiej

HEINZ KÜSTER: *Die Rolle der „Roten Fahne” bei der Vorbereitung der Gründung der KPD.* „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft” nr 8/1963, s. 1466—1481.

Küster opublikował pięć nieznanych dotąd listów Róży Luksemburg do Klary Zetkin z okresu ostatnich miesięcy przed jej zamordowaniem. Listy te rzucają sporo światła na genezę powstania Komunistycznej Partii Niemiec i na rolę, jaką odgrywała wówczas redagowana przez R. Luksemburg i K. Liebknechta gazeta „Rote Fahne”. Listy te są niezwykle wymownym świadectwem głębokiego zaangażowania R. Luksemburg w działalność polityczną.

ARTHUR L. SMITH JR.: *Le Général von Seeckt et l'Armée Allemande après la Défaite (1919—1926).* „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine” tome X, Octobre-Décembre 1963, s. 270—288.

Autor przedstawił działalność generała von Seeckta, kiedy formował on i organizował armię niemiecką w okresie Republiki Weimarskiej, *Reichswehrę* będącą jej dowódcą. Smith wykazał, że w praktyce Niemcy nigdy nie przestrzegały postanowień dotyczących demilitaryzacji. Budżet wojskowy był cztero-

krotnie wyższy od dozwolonego. Tak samo liczebność *Reichswehry* wynosiła nie 100 tys. żołnierzy, lecz w rzeczywistości 500 tys. Także duch wychowawczy *Reichswehry* był tak samo nacjonalistyczny i konserwatywny jak w dawnej armii pruskiej. Ten stan rzeczy był w dużym stopniu zasługą generała Seeckta. Artykuł został napisany na podstawie nie opublikowanych dokumentów pochodzących z archiwum Seeckta. Jego autor jest profesorem historii w *Los Angeles State College*.

HANS - RICHARD BÖHME: *Die deutsch-polnischen Handelsbeziehungen 1923—1933.* „Zeitschrift für Ostforschung” nr 3/1963, s. 500—518.

Przedstawiając polsko-niemieckie stosunki handlowe w ostatnim dziesięcioleciu Republiki Weimarskiej, autor pominął całkowicie sprawę niemieckich motywów politycznych wojny gospodarczej z Polską. Celem jej było, jak wiadomo, uzależnienie ekonomiczne Polski od Niemiec i w konsekwencji rewizja granicy polsko-niemieckiej, a nawet nie wykluczano możliwości opanowania całej Polski. Pisał zresztą o tym wyraźnie wpływowy dziennik niemiecki „Frankfurter Zeitung” w dn. 14 VI 1925 r.: „Tak czy inaczej Polska musi wyjść z wojny celnej śmiertelnie ranna. Z jej krwią odpłyną jej siły, a wreszcie i jej niepodległość [...] A wtedy, za lat kilka, dobijemy umierającą”. Autor artykułu w ogóle nie wyzyskał najnowszej literatury polskiej.

Niemcy hitlerowskie

EBERHARD JÄCKEL: *Deutschland und Frankreich 1933 bis 1939.* „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht” nr 2/1964, s. 105—109.

Jest to sprawozdanie z jedenastej konferencji historyków zachodnoniemieckich i francuskich, która odbyła się w Kilonii w dn. od 3 do 11 VIII 1963 r. Konferencje te odbywają się co dwa lata na przemian raz we Francji raz w NRF. Tematem ostatniej konferencji, w której brało udział po 16 historyków

z każdego kraju, była sprawa stosunku Francji do polityki zagranicznej i wewnętrznej Niemiec hitlerowskich. Na konferencji wygłoszono następujące referaty: E. Jäckel, *Hitler und Frankreich*; H. Buchheim, *Die nationalsozialistische Weltanschauung und der NS-Staat*; J. Sentou, *Die französischen Reaktionen auf die NS-Weltanschauung und Innenpolitik*; H. Krausnick, *Hitlers Aussenpolitik*; J. M. d'Hoop, *Die französischen Reaktionen auf die Aussenpolitik Hitlers*. Sprawozdanie zawiera krótkie streszczenia referatów. Poza tym przedmiotem obrad konferencji była ocena niemieckich podręczników historii dokonana przez historyków francuskich oraz ocena francuskich podręczników tegoż przedmiotu przeprowadzona przez historyków niemieckich. Warto podkreślić, że historycy francuscy stwierdzili, iż w podręcznikach zachodnioniemieckich uwidacznia się tendencja do pomniejszania znaczenia odpowiedzialności Niemiec za okres hitlerizmu i zrzuca odpowiedzialności za jego powstanie na barki zagranicy.

JOHANNES GLASNECK: *Carl Goerdeler — Apologet der faschistischen Nahostexpansion und Vorläufer des Bonner Neokolonialismus*. „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft” nr 8/1963, s. 1490—1504.

W latach 1938 i 1939 Goerdeler (później jeden z czołowych przedstawicieli opozycji antyhitlerowskiej) odbył kilka podróży do krajów Europy południowej, południowo-wschodniej, Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu. Z podróży tych pisał obszerne sprawozdania przeznaczone przede wszystkim dla *Auswärtiges Amt*. Dwa takie sprawozdania udało się odnaleźć autorowi w zbiorach Deutsches Zentralarchiv w Poczdamie. Stały się one podstawą artykułu. Poza tym sprawozdania te pozwoliły Glasneckowi na skorygowanie całego szeregu poglądów na działalność Goerdelera, która jest przedmiotem gloryfikacji historiografii zachodnioniemieckiej. Jeżeli chodzi o poruszone w artykule sprawy dotyczące Polski, to warto podkreślić, że

Goerdeler był w tym czasie zwolennikiem realizacji niemieckich celów na wschodzie Europy (granica z 1914 r.) w porozumieniu z mocarstwami zachodnimi, na wzór konferencji w Monachium.

Niemcy po 1945 r.

ROLF BADSTÜBNER: *Wie die „Ostforschung”*. „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft” nr 8/1963, s. 1444—1465.

Autor wyjaśnia strategię i taktykę burżuazji zachodnioniemieckiej po II wojnie światowej. Badstübner szczególnie zwraca uwagę na antydemokratyczną politykę zachodnich mocarstw okupacyjnych, które utrudniały wszelką działalność organizacjom postępowym.

WERNER MÄGDEFRAU: *Heinrich von Treitschke und die imperialistische „Ostforschung”*. „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft” nr 8/1963, s. 1444—1465.

W Niemczech zachodnich ukazały się dwie reedycje pracy jednego z najbardziej szowinistycznych historyków niemieckich XIX w., tzn. H. von Treitschke, *Das deutsche Ordensland Preussen*. Fakt ten dał autorowi asumpt do napisania wskazanego studium historiograficznego na temat oceny niemieckiej ekspansji na Wschód w średniowieczu w zachodnioniemieckiej historiografii.

Mägdefrau słusznie podkreśla, że wydanie w Niemieckiej Republice Federalnej wyżej wymienionej pracy Treitschkego jest wyrazem skrajnie nacjonalistycznych i rewizjonistycznych tendencji w historiografii zachodnioniemieckiej.

MANFRED WEISSBECKER: *Die westdeutsche Presse zum 30. Jahrestag der Machtergreifung des deutschen Faschismus*: „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft” nr 8/1963, s. 1505—1515.

Weissbecker zadał sobie wiele trudu i zbadał komentarze prasy zachodnioniemieckiej napisane z okazji 30 rocznicy dojścia do władzy Hitlera. Stwierdził przy tym, że zdecydowana większość

czasopism zachodnioniemieckich nie dała takich komentarzy, które mogłyby się przyczynić do przewyciężenia psychologicznych skutków hitleryzmu.

Problematyka integracji zachodnioeuropejskiej

Der gemeinsame Getreidepreis in der EWG. „Europa Archiv” nr 1/1964, s. 19—26.

Jednym z najważniejszych problemów uniemożliwiających dalszy postęp integracji Europejskiej Wspólnoty Gos-

podarczej jest obecnie sprawa ustalenia jednolitej ceny na różne produkty rolne dla wszystkich członków EWG. Wskazany artykuł wyjaśnia, jakimi względami kierowała się Komisja EWG, kiedy w dn. 7 XI 1963 r. wystąpiła do Rady Ministerialnej EWG z propozycją ustalenia wspólnej ceny zbóż od 1 VII 1964 r., i jakie są konsekwencje gospodarcze i polityczne tego posunięcia dla poszczególnych państw członków EWG.

Zestawił: Z. K.

CZECHOSŁOWACJA PO 1918 R.

OTA FALTA: Mezinárodní solidarita s antifašistickými uprchlíky z Německa a Rakouska v ČSR v letech 1933—1938. „Příspěvky k dějinám KSČ” nr 4/1962, s. 552—568.

W Czechosłowacji istniała w okresie międzywojennym organizacja społeczna o dużym znaczeniu, prowadzona przez komunistów, której celem była opieka nad działaczami rewolucyjnymi prześladowanymi za przekonania polityczne. Organizacja ta pod nazwą *Rudá pomoc* powstała w 1923 r. Została ona w 1932 r. zdelegalizowana i wznowiła oficjalnie swoją działalność w 1935 r. pod nazwą *Solidarita*. Organizacja ta otaczała opieką zwłaszcza działaczy z Niemiec i Austrii, którzy szukali schronienia w Czechosłowacji po zdelegalizowaniu w tych państwach partii komunistycznych. Organizowała ona również pomoc dla demokratycznej Hiszpanii w okresie wojny domowej. Artykuł zawiera wiele ciekawych informacji, wychodzących nawet poza zakres tematu, co nadaje mu charakter przyczynku do historii stosunków międzynarodowych okresu międzywojennego.

MILA LVOVA: K problematice boje československeho lidu pod vedením KSČ za obranu republiky v roce 1938. „Příspěvky k dějinám KSČ” nr 5/1961, s. 653—673.

Zagadnienia polityki międzynarodowej w okresie „Monachium” mają swoją bogatą literaturę. W Czechosłowacji wydano na ten temat już rów-

nież sporo studiów oraz kilka tomów dokumentów. Omawiany szkic przedstawia bardzo istotny problem stanowiska partii komunistycznej wobec ugodowej polityki stronnictw konserwatywnych, głównie czechosłowackich agrariuszy. Szkic oparty jest w dużej mierze na materiale dokumentarym z archiwów, KPCz, pomijanym na ogół przez historyków zajmujących się zagadnieniami dyplomatycznymi. Autorka nie unika sformułowań publicystycznych i wydaje się, że niektóre problemy można by w szkicu w wyższym stopniu udokumentować. Odnosi się to zwłaszcza do realnych możliwości obrony republiki we wrześniu 1938 r., osamotnionej przez państwa sojusznicze w obliczu agresji hitlerowskiej.

JAN KŘEN — VÁCLAV KURAL: K práci na dějinách národní osvobozenéckého boje za druhé světové války. „Příspěvky k dějinám KSČ” nr 1 1963, s. 35—60.

Studium zajmuje się literaturą dotyczącą II wojny światowej. Autorzy zanalizowali przyczyny zainteresowania społeczeństwa zagadnieniami historii najnowszej, głównie zaś II wojną światową i na tym tle omówili dorobek historiografii światowej, w której — zauważony przez nich — dorobek nauki polskiej zajmuje jedno z czołowych miejsc. Na tym tle literatura czechosłowacka jest raczej uboga, pomijając opracowania z l. 1945—1947 oraz prace badaczy emigracyjnych, które wymagają

krytycznej analizy. Krytyka tych pozycji winna wypływać z tej nowej metodologii, której autorzy poświęcili nieco miejsca w swoim szkicu. W ostatnich latach w Czechosłowacji opracowano w dostatecznym stopniu jedynie Słowackie Powstanie Narodowe.

Autorzy podali wiele argumentów przemawiających za podjęciem na szerszą skalę badań okresu II wojny światowej, roli Czechosłowacji i jej miejsca w całokształcie wydarzeń. Postulują oni wyzyskanie publikowanych już dokumentów i opracowań oraz doświadczeń zdobytych w tym zakresie w krajach obozu socjalistycznego, zwłaszcza w Polsce. Autorzy wysoko ocenili działalność i dorobek warszawskiego Wojskowego Instytutu Historycznego.

ANTONÍN ŠNEJDÁREK: *Počátky revanšistického „Sudetoněmeckého krajanstva” v západním Německu*. „Příspěvky k dějinám KSČ” nr 2 1962, s. 192—206.

Znany również w Polsce historyk czechosłowacki, autor studiów z dziejów najnowszych, przedstawia w szkicu tym o charakterze publicystycznym działalność ziomkostwa Niemców sudeckich w NRF. Część pierwsza artykułu nawiązuje do akcji wysiedlania Niemców sudeckich z Czechosłowacji przeprowadzonej zgodnie z par. XIII układu poczdamskiego, która została zakończona w październiku 1946 r. Wkrótce po tym terminie powstają pierwsze ziomkostwa, głównie w Bawarii. Autor analizuje ich poczynania w l. 1947—49, ustalając klasowy i polityczny rodowód głównych działaczy ruchu. Powstanie NRF stworzyło oczywiście warunki do aktywizacji poszczególnych ziomkostw oraz ich zjednoczenie. Jednakże i w tym okresie autor koncentruje się na działalności Niemców sudeckich, którzy odgrywają w rewizjonistycznej polityce NRF najpoważniejszą rolę.

ALFRED FICHELE: *La crise interne de la Tchécoslovaquie de la signature des accords de Munich (29 septembre 1938) à l'instauration de Protec-*

torat (15 mars 1939) vue de Prague par des observateurs étrangers. „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale” nr 52, octobre 1963, s. 21—38.

Autor spędził okres międzywojenny w Czechosłowacji jako pracownik francuskiej misji kulturalnej w Pradze. Był świadkiem poszczególnych etapów kryzysu w okresie od września 1938 do marca 1939 r. Artykuł nie jest jednakże — przynajmniej w założeniu autora — jedynie sprawozdaniem o charakterze wspomnieniowym, gdyż — jak sam pisze w posłowie — wyzyskał zbiory dokumentów wydane po wojnie, a dotyczące tego okresu, czechosłowackie opracowania przedmiotu krajowe i emigracyjne, prasę, konsultował się także z kolegami, z którymi współpracował w Pradze w okresie I Republiki. Mimo aparatu naukowego (dokumenty, daty, liczby) w szkicu przeważają elementy wspomnieniowe. Autor stykał się bezpośrednio z wieloma bohaterami dramatu czechosłowackiego i potrafił przybliżyć ich czytelnikowi. Jakkolwiek subiektywizm autorski ujawnia się często, to całość stanowi bardzo wartościowy przyczynek do najbogatszego w wydarzenia polityczne okresu przed wybuchem II wojny światowej.

VILÉM PREČAN: *Slovenský katolicizmus pred Februárom 1948*. Bratislava 1961, Osveta, s. 222, dokumenty, fascimile, fotografie.

Książka to wzbudziła w Czechosłowacji duże zainteresowanie, co znalazło odzwierciedlenie w obszernych, analitycznych omówieniach w publikacjach czeskich i słowackich. Lata 1945—1948 należą do niezwykle bogatych w wydarzenia społeczno-polityczne na ziemiach czeskich i słowackich. Szczególnie doniosły był ten okres w Słowacji: zapoczątkowany Słowackim Powstaniem Narodowym w sierpniu 1944 r., zakończony procesem eliminacji z aparatu władz państwowych zwolenników dawnego systemu politycznego. Ponieważ zaś słowaccy przywódcy polityczni odwoływali się do 1945 r. do pomocy miejscowego duchowieństwa w sprawach pań-

stwowych, siłą rzeczy kler katolicki jako siła polityczna stał się przedmiotem badań historyka. Praca napisana została z gruntowną znajomością przedmiotu, oparta na bogatym zestawie sumiennie zebranej literatury i archiwaliach.

Zestawił: J. Kz.